नेपाली छापामा राजनीतिक कार्टुन

नेपाली पत्रकारितामा कार्टुनको प्रयोगबारे एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र संकाय, पत्रकारिता तथा आमसंचार केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तहका लागि प्रस्तुत शोधग्रन्थ

शोधकर्ता

उपासना घिमिरे

त्रिवि दर्ता नं. ६-१-४०-०६३६-९६

परीक्षा रोल नं. ३९०८

पत्रकारिता तथा आमसंचार केन्द्रीय विभाग, रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, प्रदर्शनीमार्ग ।

मिति २०६३/१२/१

सिफारिस–पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र संकाय पत्रकारिता तथा आमसंचार केन्द्रीय विभाग, रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसको स्नातकोत्तर तहकी श्री उपासना घिमिरेले मेरो निर्देशनमा रही *'नेपाली छापामा राजनीतिक कार्टुन'* शीर्षकमा शोधपत्र लेख्नुभएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र परीक्षणका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

बद्री पौडेल

शोधनिर्देशक

पत्रकारिता तथा आमसंचार केन्द्रीय विभाग

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं ।

मिति २०६३/१२/९

स्वीकृतिपत्र

पत्रकारिता तथा आमसंचार विषयको सातौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति श्री उपासना घिमिरेले तयार पार्नुभएको नेपाली छापामा राजनीतिक कार्टुन शीर्षकको शोधपत्रलाई यो मूल्यांकन समिति स्वीकृति प्रदान गर्दछ ।

मूल्यांकन समिति

....

बद्री पौडेल

विभागीय प्रमुख

....

बद्री पौडेल

शोधनिर्देशक

....

रामकृष्ण रेग्मी

बाह्य परीक्षक

आफ्नो भन्नु

नेपाली छापामा कार्टुनको प्रयोग हुन थालेको पाँचदशक भइसकेको छ । विभिन्न समयमा भएका राजनीतिक घटनाक्रममा कार्टुनले आफ्नो तर्फबाट योगदान पुऱ्याउँदै आएका छन् । यसो हँदाहुँदै पनि कार्टुन पत्रकारितामा यथेष्ट अध्ययन भएको छैन । फलस्वरूप राजनीतिक परिवर्तनमा कार्टुनले पुऱ्याएको योगदानसमेत छायामा परेको छ । त्यसैले पनि कार्टुन पत्रकारिताको विषयमा अध्ययन गर्ने रुचि पैदा भयो । गुरुहरू तथा साथीहरूले पनि मेरो रुचिमा उत्सुकता देखाइदिएपछि अध्ययन गर्न थप बल मिल्यो ।

नेपाली छापामा कार्टुनले पाँचदशकअघि मात्र ठाउँ पाउन थालेको हो । सुरूदेखि अहिलेसम्म नेपाली कार्टुन विस्तारै विकासतर्फ लम्किरहेको छ । यही बीचमा कतिपय राजनीतिक घटनाक्रमहरूका कारण पत्रकारिताका अन्य विधाजस्तै कार्टुनले पनि मौलाउले अवसर पायो । कार्टुनिस्टमा निडरता र निर्भीकता देखापर्न थाल्यो । छापामा कार्टुनले निरन्तर स्थान पाउन थाल्यो र सानो ठाउँमा धेरै अर्थ दिने कार्टुनको महत्त्व बढेर गयो । त्यस्तै राजनीतिक घटनाक्रममा लेखेर वर्णन गर्न नसकिने कुरालाई सानो चित्रका भरमा पाठकसमक्ष सन्देश पुऱ्याउने काम पनि मिडियाबाट भयो । यसपछि कार्टुनको लोकप्रियता अझ बढ्यो ।

शोधपत्रको ढाँचा तयारी तथा लेखनमा निरन्तर सल्लाह र सुझाव दिनुहुने सर बद्री पौडेलप्रति आभारी छु । उहाँको स्पष्ट निर्देशन नमिलेको भए सायद यो शोधपत्र यस रूपमा आउने थिएन । अध्ययनका क्रममा सल्लाह दिनुहुने लालदेउसा राई र चिरञ्जीवी खनाल सरप्रति पनि आभारी छु । अध्ययनका क्रममा सहयोग पुऱ्याउने मित्र ऋषिकेश दाहाल र रञ्जु केसीलाई हार्दिक धन्यवाद । अध्ययनका लागि प्रेरणा दिनुहुने वरिष्ठ कार्टुनिस्ट वात्स्यायनलाई मुरीमुरी धन्यवाद । व्यस्त समयमा पनि शोधको भाषा मिलाइदिएर सहयोग गर्ने समय साप्ताहिकका मनोज दाहालप्रति कृतज्ञता जाहेर गर्छु । त्यस्तै शुद्धाशुद्धि हेरिदिनुहुने कान्तिपुर पब्लिकेशन्सका भानुभक्त मरासिनीप्रति पनि धैरै आभारी छु ।

अध्ययनका क्रममा समय दिनुहुने सबै कार्टुनिस्ट तथा सम्पादकप्रति आभारी छु । प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा अध्ययनका क्रममा सघाउनुभएका सबै आदरणीय व्यक्तित्वप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

उपासना घिमिरे

कमलपोखरी, काठमाडौं ।

विषयसूची

पृष्ठ

अध्याय एक

१. पृष्ठभूमि १

१.१.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि २

१.१.२ कार्टुन प्रविधिमा भएको विकास ७

१.१.३ कार्टुनको पेसागत विकास ८

१.२ समस्या कथन ८

१.३ अध्ययनको सान्दर्भिकता ९

१.४ अध्ययनको उद्देश्य १०

१.५ अध्ययनको विधि र क्षेत्र १०

१.६ अध्ययनको सीमा ११

१.७ परिकल्पना ११

अध्याय दुई

२.सन्दर्भ सामग्रीको पुनरावलोकन १२

२.१ पुस्तकमा कार्टुन र राजनीतिक पक्ष १२

२.२ कार्टुनसम्बन्धी लेखमा राजनीतिक विषय १४

अध्याय तीन

३. कार्टुनका विविध पक्ष १६

३.१ राजनीतिक कार्टुनको वर्तमान अवस्था १६

३.२ सैद्धान्तिक आधारमा कार्टुन पत्रकारिता १७

३.३ कानुन र विवादित कार्टुनहरू १७

३.४ कार्टुन र व्यावसायिक समस्या २०

३.५ सामाजिक दृष्टिकोणमा कार्टुन २१

३.६ सेन्सरसीपको असर २१

३.७ विदेशी संचारमाध्यममा नेपाली कार्टुनको चर्चा २३

अध्याय चार

४. सामग्री विश्लेषण २५

४.१ पत्रपत्रिकामा कार्टुन २५

४.२ कार्टुनका विषयगत प्राथमिकता २६
४.३ कार्टुनमा राजनीतिक दल र राजा २८
४.४ लैंगिक दृष्टिकोणमा कार्टुन २९
४.५ कार्टुनको भाषा ३०
अध्याय पाँच
५. परिणाम ३२
५.१ पाठक सर्वेक्षणको परिणाम ३२
५.२ कार्टुनको लोकप्रियता ३२
५.३ कार्टुनचित्र हेर्नुको कारण ३४
५.४ विषयगत आधारमा कार्टुनको लोकप्रियता ३५
५.५ कार्टुनको गुणस्तर ३७
५.६ वास्तविकता र कार्टुन ३८
५.७ पत्रपत्रिकामा कार्टुनको स्थान ३९
५.८ पत्रिका बिक्रीमा कार्टुनको भूमिका ४०
५.९ पूर्वाग्रहको अवस्था ४१
५.१० कार्टुनमा समाजको चित्रण ४२
५.११ कार्टुन र सामाजिक परिवर्तन ४३
५.१२ कार्टुन र राजनीतिक परिवर्तन ४४
५.१३ विषयवस्तुप्रति पाठकको सुझाव ४६
५.१४ कार्टुनमा शब्द प्रयोग ४८
५.१५ लोकप्रियताको कसीमा कार्टुनिस्टहरू ५०
अध्याय छ
६.कार्टुनप्रति बौद्धिक क्षेत्रको धारणा ५१
६.१ कार्टुनप्रति बौद्धिक वर्गको धारणा ५१
६.२ सम्पादकीय सोचमा कार्टुनको स्थान ५२
६.३ भाषा सम्पादन ५३
अध्याय सात
७. निचोड ५५
७.१ राजनीतिक कार्टुन ५५
७.२ सुझाव ५७

८. सन्दर्भ सामग्री ५९

९.अनुसूचीहरू

अनुसूची १

प्रश्नावलीको नमुना ६२

अनुसूची २

राजनीतिक विवादमा परेका केही कार्टुनहरू ६५

चोरीको आरोप लागेका केही कार्टुनहरू ६८

अनुसूची ३

कार्टुनको विषयमा प्रशासनमा लिइएको बयान ७१

तालिका सूची

विषय	पृष्ठ
पत्रपत्रिकामा कार्टुन	५
कार्टुनका विषयगत प्राथमिकता	२७
कार्टुनमा राजनीतिक दल र राजा	२८
कार्टुनको भाषा	३१
कार्टुनको लोकप्रियता	३२
आकारको आधारमा कार्टुन	३३
कार्टुनचित्र हेर्नुको कारण	३५
विषयगत आधारमा कार्टुनको लोकप्रियता	३६
कार्टुनको गुणस्तर	३७
वास्तविकता र कार्टुन	३८
पत्रपत्रिकामा कार्टुनको स्थान	३९
पत्रिका बिक्रीमा कार्टुनको भूमिका	४०
पूर्वाग्रहको अवस्था	४१
कार्टुनमा समाजको चित्रण	४२
कार्टुन र सामाजिक परिवर्तन	४३
कार्टुन र राजनीतिक परिवर्तन	४४
राजनीतिक परिवर्तनमा भूमिका	४४
विषयवस्तुप्रति पाठकको सुझाव	४७
कार्टुनिस्टले ध्यानदिनुपर्ने पक्ष	४७
कार्टुनमा शब्द प्रयोग	४८
शब्द प्रयोगको औचित्य	४९
लोकप्रियताको कसीमा कार्टुनिस्टहरू	५०
कार्टुनप्रति बौद्धिक वर्गको धारणा	५१
सम्पादकीय सोचमा कार्टुनको स्थान	५२
भाषा सम्पादन	५३